
Hvordan formes barnet som et menneske med tro af de fællesskaber, det indgår i?

Om betydningen af omsorg, tilknytning og påvirkning med respekt – også når det drejer sig om tro.

// AF CAND. PÆD. I PÆDAGOGISK PSYKOLOGI, MARIANNE HOLST NIELSEN, AARHUS

Denne artikel reflekterer over, hvordan vores børn formes som mennesker med en tro. Artiklen er primært skrevet til forældre, der ønsker inspiration til deres opgave som forældre, men den kan også læses af andre, der har med børn og unge at gøre gennem opdragelse, pædagogisk praksis, undervisning eller forkyndelse.

Artiklen beskriver indledningsvis betydningen af omsorg og tilknytning i familien, dernæst hvordan opdragelse kan forstås som påvirkning med respekt, og hvordan barnets udvikling gensidigt påvirkes af de forskellige relationer og systemer, det indgår i. Til slut er der et uddrag af interviews med to unge, der fortæller, hvordan de oplever, at deres selvstændige tro er formet igennem deres opvækst og af fællesskaber med jævnaldrende.

En nations redning...

Det er sagt om den russisk-amerikanske professor i psykologi, Urie Bronfenbrenner, der en overgang var rådgiver for den amerikanske regering, at han kendte Amerika og vidste, at nationens redning afhang af såkaldt stærke familier¹. Jeg tror, der ligger en stor sandhed i, at stærke familier er en kolossal ressource for en nation, fordi familien har så afgørende betydning for det enkelte menneske. Familien er for de fleste af os det første vigtige fællesskab, vi indgår i. Opvækstfamilien former os og

sætter aftryk i vores liv – på kort sigt og på lang sigt. Det gælder også, hvad troen angår.

Omsorg

I den pædagogiske og psykologiske litteratur omtales forældre ofte som barnets omsorgspersoner. Ordet omsorg har rod i den danske vending 'at kymre' eller 'kere sig om' og henviser til en relation, hvor den ene part er afhængig af den anden. Dette er i tråd med det engelske ord 'care' og det tyske 'sorgen'². Omsorg kan forstås som *"en særlig relation mellem mennesker, der er kendetegnet ved, at det ene menneske retter sin opmærksomhed mod det andet menneske og handler på en sådan måde, som det andet menneske har brug for, og som tjener det andet menneskes velbefindende"*³.

Alvorlig mangel på omsorg kalder vi omsorgssvigt. Omsorgssvigt bliver defineret på forskellige måder, fx som en *"tilstand, hvor en person, der er afhængig af andre personer, ikke får den omsorg og hjælp, som denne har brug for"*⁴ eller som *"utilstrækkelig stimulering, utilstrækkelig eller manglende kærlighed og involvering, utilstrækkelig ernæring, utilstrækkeligt tøj, dårlig personlig hygiejne, manglende pleje af barnet, usikre forhold i hjemmet, manglende opsyn og omfattende fravær fra daginstitution eller skole"*⁵. Omsorgssvigt har store konsekvenser for barnets

udvikling og videre liv. Den norske forsker, Kari Killén, udtrykker det på denne måde: "Vi bærer alle barndommen med os – den varer i generationer."⁶

I relationen mellem forældre og barn skal omsorg forstås bredt som det at møde barnets basale behov. Som forældre fortolker vi barnets behov og handler på baggrund af denne fortolkning. Forældres respons på barnets udspil lærer i en tidlig alder barnet, hvilken betydning dets initiativer tillægges. Dette fine samspil med vores opvækstfamilie har afgørende betydning i vores videre liv⁷. Blev vi mødt med interesse og opmærksomhed, blev vores udspil tillagt betydning, oplevede vi varme eller det modsatte? Omsorgens kvalitet er således på godt og ondt med til at forme barnet.

Omsorg er optimalt set at møde barnets forskellige behov på en relevant og afstemt måde. Oplever barnet, at det bliver mødt af tilgængelige voksne, opmuntring, trøst, passende udfordringer og stimulation, har det gode betingelser for at trives og udvikle sig.

Den danske psykolog og ph.d. Dorte Toudal Viftrup (DTV) beskriver, hvordan børn, på samme måde som de udvikler sig fysisk, psykisk og socialt, også udvikler sig trosmæssigt. Hun understreger, at det ikke er alle børn, der udvikler en religiøs tro; men alle børn udvikler et meningssystem, og for en del børn vil der til dette system være knyttet et gudsbillede og en religiøs tro. Barnets udvikling af gudsbilleder og gudsrelation hænger ifølge DTV tæt sammen med dets tidlige relationelle erfaringer med omsorgspersoner⁸. Dette kan forklares ud fra et udviklingspsykologisk perspektiv og med afsæt i tilknytningsteori.

TIL OVERVEJELSE ELLER SAMTALE:

- Hvordan adskiller forældres omsorg for et barn sig fra andre typer af omsorg?
- Hvordan kan vi støtte barnet i dets bestræbelser på at udvikle et meningssystem?
- Hvordan ser du sammenhængen mellem dine egne relationer og din Gudsrelation?

Tilknytning

Tilknytningsteorien, der er grundlagt af den engelske børnepsykiater, John Bowlby, og videreudviklet af den canadiske børnepsykolog, Mary Ainsworth, beskæftiger sig netop med tilknytningen mellem barnet og de voksne omsorgspersoner. Teorien handler først og fremmest om, at børn og forældre knytter vigtige følelsesmæssige bånd til hinanden, og at de bestemte måder, de gør det på, er afgørende for barnets trivsel og udvikling⁹. Tilknytning er således både *en tilstand*, at vi er knyttet til nogen, og *en kvalitet*, måden hvorpå tilknytningen etableres.

Det er i mødet mellem barnets tilknytningssystem og forældrenes omsorgssystem, at tilknytningsrelationen opstår. Ifølge tilknytningsteorien kan et barn ikke lade være med at søge tilknytning, og tilknytning mellem forældre og barn er derfor altid til stede. Kvaliteten af tilknytningen kan dog være meget forskellig, afhængig af, hvor godt det følelsesmæssige samspil er.

De erfaringer, barnet gør sig med sine tilknytningssystemer, bliver til barnets grundlæggende model for relationer. Denne indre model har betydning for barnets syn på sig selv og barnets syn på andre og bliver en slags guide for fremtidige relationer. Barnets tilknytning kan overordnet set være enten tryk eller utryk.

Tryk tilknytning er resultatet af en proces, der indebærer en følelsesmæssig tilgængelig og imødekommende omsorgsperson, som fremmer barnets egne bestræbelser og selvstændige adfærd. Et barn, der er trykt tilknyttet, oplever, at den voksne er en sikker base. Det tør gå langt i sin udforskning af verden, fordi det oplever sig trykt afgrænset.

Tryk tilknytning fremmer barnets evne til på en sund måde at adskille sig fra andre, fordi tilknytning og selvafgrænsning hænger sammen. Tryk tilknytning understøttes fx, når forældre giver barnet frirum, tid til at gentage handlinger og tid til at reflektere over egne tanker¹⁰. At vokse op i en familie, hvor der i de tidlige år er adgang til en sikker base, og hvor der samtidig er mulighed for at udforske verden, er en livslang gave til et barn. Dette gælder også i relation til tro.

Dorte Toudal Viftrup, der er omtalt i det foregående

afsnit, beskriver, hvordan børn, der har udviklet en indre model for relationer med negativt syn på sig selv og andre, let overfører dette til sit meningssystem og eventuelle gudsrelation. Hun skriver om dette: *"Fx vil et barn, der ikke kender egen værdi, har en mangelfuld grænsesætning over for sig selv og andre samt oplever andre som kritiske og utrygge, let kunne opbygge et gudsbillede af en ukærlig gud, samt en gudsrelation præget af frygt og utryghed"*.

De nære relationers betydning for barnets fremtidige relationer er åbenlys. Denne indsigt må vi som forældre forholde os ydmygt og frimodigt til på samme tid.

TIL OVERVEJELSE ELLER SAMTALE:

- Hvordan har du oplevet mødet mellem dit barns tilknytningssystem og dit omsorgssystem?
- Hvilke tanker gør du dig om sammenhængen mellem forældre-barn-relationen og barnets Gudsrelation?

Opdragelse som påvirkning med respekt

Opdragelse er en vigtig del af forældreopgaven. Med henvisning til Reidar Myhre (RM) kan opdragelse forstås som de voksnes måde at formidle til børn og unge – under gensidig påvirkning – *"... de kundskaber og færdigheder, holdninger og indstillinger, samlivs- og trosformer, som er udtryk for den sociale og kulturelle sammenhæng, opdragelsen foregår i"*.

Opdragelse foregår ifølge RM i udspændthed mellem tre ordpar:

- *Individ og samfund*, dvs. opdragelse til medmenneskelighed, at man frivilligt handler under hensyn til andre.
- *Føring og frigørelse*, dvs. opdragelse fra afhængighed og uselvstændighed til selvstændighed og myndighed.
- *Lederskab og gensidighed*, dvs. opdragelse i gensidighed, hvor opdragerens vilje er at tjene den anden for dennes skyld.

I hjemmet formidler forældre således deres viden, holdninger og livsformer videre til barnet. Denne formidling, eller lad os kalde det påvirkning, kan ske på mere

eller mindre legitime måder. I sin bog *Påvirkning med respekt*, udfolder Carsten Hjorth Petersen (CHP) fire centrale begreber, der dækker over forskellige mulige måder at påvirke på¹¹:

- *Intimisering* – at den voksne i sprog eller væremåde overskrider barnets grænser ift. politiske, religiøse, filosofiske eller moralske anliggender.
- *Konfrontering* – at den voksne konstruktivt og legitimt anvender autoritet, modenhed, viden, involvering og forkyndelse, som tjener barnets bedste.
- *Desertering* – at den voksne undlader at påvirke barnet eller møde det med den nødvendige og legitime konfrontering, hvormed barnet svigtes.
- *Tilbagetrækning* – at den voksne på en legitim, konstruktiv og tidsafgrænset måde trækker sig tilbage fra barnet, fordi det tjener barnet og andre bedst.

I en familie, hvor den kristne tro er familiens udgangspunkt, vil formidling af troens indhold og dens aftryk i familiens livsførelse præge forældrenes påvirkning af barnet. Forældrenes opgave er at finde legitime måder at påvirke på. CHP beskriver den 'legitime påvirkning' som en påvirkning, der hverken er for stærk eller for svag, som ikke foregår for hyppigt eller for sjældent, men som finder 'den gyldne middelvej' mellem desertering og intimisering. I dette perspektiv kan vi forstå legitim påvirkning som respekt for barnet, mens illegitim påvirkning forstås som svigt af barnet.

TIL OVERVEJELSE ELLER SAMTALE:

- Hvordan kan du som opdrager i hjem, skole og kirke konkret lade dig inspirere af Reidar Myhres tre ordpar, så barnet opnår medmenneskelighed, selvstændighed, myndighed og gensidighed?
- Nævn konkrete eksempler, hvor du har oplevet børn blive udsat for påvirkning *med* respekt og for påvirkning *uden* respekt?
- Hvordan kan du arbejde med den 'legitime påvirkning' i forhold til dine egne børn?

Barnet i forskellige sammenhænge

Barnet og familien påvirkes over tid også i et gensidigt samspil med andre mennesker og sammenhænge, hvilket har betydning for barnets udvikling. Urie Bronfenbrenner, som blev nævnt indledningsvis, forskede i børns og unges opdragelse og sociale udvikling. Han står bag den økologiske udviklingsteori.

Udtrykket 'økologisk' angiver, at teorien vedrører læring om levende mennesker i deres naturlige miljø. Teorien lægger vægt på det sociale netværk omkring barnet og dets familie. Bronfenbrenner deler miljøet ind i fire systemer på forskellige niveauer, som han kalder for mikro-, meso-, ekso- og makrosystemet. Dertil kommer kronarsystemet, der er tiden. Disse er indbyrdes forbundne og påvirker gensidigt hinanden.

- *Mikrosystemet* beskriver barnets 'ansigt-til-ansigt' relationer, altså de personer, barnet er direkte i berøring med, fx familie, de voksne i institutionen eller skolen, kammerater, mennesker i lokalområdet mv.
- *Mesosystemet* beskriver forholdet mellem mikrosystemer, fx forholdet mellem forældrene og de voksne i barnets daginstitution eller skole, forholdet mellem

forældre og bedsteforældre og mellem forældrene og barnets venner mv.

- *Eksosystemet* beskriver de miljøer, som har betydning for personer, der har med barnet at gøre og dermed har indirekte indflydelse på barnet. Det kan være forældres forhold til deres arbejdsplads eller forældrenes forhold til naboer, til lægen mv.
- *Makrosystemet* beskriver den kultur og det samfund (politisk, økonomisk, uddannelsesmæssigt), barnet omgives af, og hvordan disse har betydning for barnets udvikling. Makrosystemet flyder ind over de andre systemer i teorien.
- *Kronar* er et udtryk for tiden, og den gensidige påvirkning, der sker mellem cirklerne, set over en tidsperiode.

Et eksempel

Bronfenbrenner var optaget af, hvordan de forskellige systemer påvirker barnets udvikling og trivsel. Lad os se på et eksempel, hvor et barn oplever, at påvirkningen i hjemmet peger i én retning, mens påvirkningen i skolen peger i en helt anden retning:

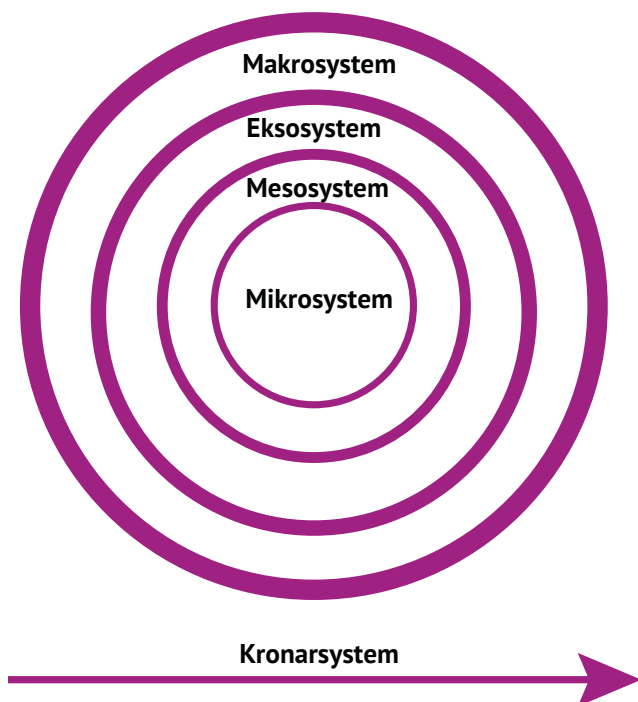
Et barn har derhjemme og i børneklubben lært, at alt er skabt af Gud, men møder så evolutionsteorien i biologiundervisningen på skolen. Barnet oplever, at de to forståelser kolliderer; men det har ikke forudsætninger for at forholde sig til dette og oplever ikke, at det er legitimt at spørge læreren om det. Derfor trækker barnets sig fra klassesamtalen og oplever en loyalitetskonflikt i forhold til forældrene og læreren, der på hver sin måde udgør en autoritet i relation til barnet.

Barnet har gode forældre, der er tilgængelige og opmærksomme, så barnet har mulighed for at dele sine tanker med dem en aften på sengekanten. Det er tydeligt for forældrene, at situationen påvirker barnet. Hvad kan forældrene gøre?

Med Bronfenbrenners model kan vi se, at barnet er udfordret af de forskellige meldinger, det får fra personer i dets mikrosystem (forældrene derhjemme – læreren i skolen). Hvordan kan forældrene nu agere hensigtsmæssigt, når de skal støtte barnet videre frem?

Mesosystemet vil være et vigtigt sted at kigge hen. I mesosystemet ser vi på forholdet mellem barnets an-

Den udviklingsøkologiske model

sigt-til-ansigt relationer. I dette tilfælde kan det fx være, at forældrene kontakter læreren for at fortælle hende, hvad barnet fortæller derhjemme. Forældrenes ærinde vil være at drøfte, hvordan de kan støtte barnet fremadrettet, så det får hjælp til det, som opleves svært.

Skole-hjem-samarbejdets kvalitet er meget betydningsfuldt for barnet. Hvis samarbejdet i det konkrete eksempel fungerer dårligt, kan barnet let blive fastholdt i en frustration. I det velfungerende samarbejde tager de voksne ansvar og samarbejder, og barnet vil formentlig få mulighed for at komme overens med situationen med hjælp af støttende voksne.

Både hjem og skole må være opmærksomme på børns ret til påvirkning med respekt. Børns adfærd og eventuelle mistrivsel må altid give de voksne anledning til refleksion over den påvirkning, de udsættes for.

Forældre har en opgave i at støtte deres børn, så de bliver trygge og selvafrænsede nok til at kunne stå i kolliderende forståelser og over tid at kunne tage selvstændig stilling til den påvirkning, de udsættes for. Børn er forskellige, og for nogen vil det være lettere at lære end andre. Det vigtigste er, at de kan øve sig sammen med støttende voksne, og at den påvirkning, de udsættes for, foregår respektfuldt og afstemt med børnenes forudsætninger.

Et eksempel som det ovenstående er formentlig blandt forklaringerne på, at en stor gruppe forældre vælger at sende deres børn på en af de frie grundskoler, hvor de oplever, at der er større overensstemmelse mellem familiens og skolens holdninger. Det er en vigtig ret, vi har i Danmark, at det er muligt at vælge et alternativt skoletilbud, selvom det ikke i sig selv er en garanti for, at barnet oplever overensstemmelse mellem forældres synspunkter og skolens.

TIL OVERVEJELSE ELLER SAMTALE:

- Hvordan kan forældre støtte barnet, når det møder kolliderende forståelser fra forskellige autoriteter?
- Hvordan støtter forældre den unges skridt i retningen af at skabe nye og personlige trosforståelser?

Den unges egen stemme

I sommeren 2017 interviewede jeg to unge, der er vokset op i et kristent hjem, for at høre deres bud på, hvordan de er blevet formet som mennesker med en tro af de fællesskaber, de indgår i. Til denne artikel har jeg valgt følgende uddrag af de to interview. Det spørgsmål, de er blevet bedt om at svare på, er: Hvordan tænker du, at dit hjem og andre fællesskaber har bidraget til udviklingen af din selvstændige tro?

Student på 19 år:

”Mine forældre har primært bidraget til min kristne tro gennem den måde, de har levet på. Deres tro er kommet til udtryk i deres hverdagsliv, deres forhold til penge, gæstfrihed, seksualitet, alkohol. Jeg tænker, jeg har lært meget om kristne normer derhjemme. Jeg forstår normer som et udtryk for troen. Men det er jo ikke normerne, vi tror på. Det er vigtigt at skelne mellem troens udtryk og dens indhold.

Jeg oplever, at vi har haft mest fokus på troens udtryk derhjemme, mens indholdet er blevet udfoldet andre steder. Jeg tror, det er godt, hvis man finder frem til sine egne svar og begrundelser sammen med jævnaldrende. Mine forældre har påvirket mig indirekte ved at sørge for, at vi børn har været med i forskellige kristne fællesskaber.

Jeg tænker, min egen kristne tro i høj grad er dannet gennem oplæring på lejre, ved seminarer, oplæg og i samtaler i kristne fællesskaber. Her har jeg fået indholdet på plads – det store ’hvorfor’, kan man sige. Jeg er ikke specielt oplevelsesorienteret i min tro. Jeg har nok en ret intellektuel måde at tro på. Det er netop det intellektuelle, jeg trækker på, når jeg taler med andre om min tro. Jeg kan sige, hvordan og hvorfor det giver mening for mig at tro. Det oplevelsesorienterede er så subjektivt, at det kan være sværere at dele med andre. Hvordan skulle en kammerat, der ikke forstår sig selv som troende, kunne forstå, hvad jeg oplever?”

Efterskolelev på 15 år:

”Jeg tænker ikke, at det primært er derhjemme, min personlige tro er blevet til. Derhjemme har jeg fået en basis-

pakke med de grundlæggende ting – andagter, borbøn, kirkegang, tilgang til andre mennesker. Men det var først, da jeg kom på konfirmandkursus, at det for alvor blev til mit eget. Og det er i samtaler med fortrolige venner, at jeg har oplevet troen blive til en selvstændig tro.

Da jeg var yngre, var jeg mest en dreng, der kom fra en kristen familie. Det var ikke noget, jeg talte med mine klassekammerater om. De vidste det; men jeg oplevede ikke, de havde specielt stor interesse i emnet. Jeg kunne nogle gange godt have lyst til at tale med dem om Gud. Jeg gik ligesom med noget, der var pakket ind, og som aldrig blev pakket ud i skolen ...

Vi talte ikke om tro – heller ikke i kristendomstimerne. Det var en privat ting. De andre kunne fx høre, at jeg ikke bander. Det er typisk der, andre bliver bevidste om, at man er kristen. Men det er ikke noget, de spørger til. Det er mere en konstatering. Måske taler de med hinanden om det? Nu går jeg på efterskole, der kan jeg dele den side af mig selv med mine kammerater.”

Børns og unges tro

Den amerikanske professor i teologi, James W. Fowler, har beskrevet børns og unges udvikling af tro i en stadieteori med fem faser. Han forklarer i teorien, hvordan nære omsorgspersoner og andre voksne (menneskeligt set) kan være medskabere af en sund tro, hvilket understøttes i denne artikels tidligere afsnit.

I Fowlers fjerde fase går troen fra en ydre-styret til en indre-styret tro. Dette kalder han for *den individuelle-refleksive tro*; den begynder ofte i ungdomsårene¹². I denne fase udviser den unge iflg. Fowler kritisk refleksion over det ukritisk overtagne livssyn og de tilhørende værdier. Den fjerde fase synes at være kritisk ift. at udvikle en selvstændig *forbindende tro*, som Fowler benævner den femte og sidste fase.

I ovenstående interviews er det tydeligt, hvordan de unge forholder sig reflekteret til deres tro. De har oplevet hjemmets oplæring, som det jeg vil kalde inkulturering i troens *udtryk*, mens de mener, at tilegnelse af troens *indhold* er sket i kristne fællesskaber uden for hjemmet.

Dette kan ses som en sund selvafrænsning i forhold til forældrene og som en kritisk refleksion i forhold til den ukritisk overtagede tro, hvilket understreges yderlige-

re ved, at de unge fremhæver jævnaldrendes betydning.

Den yngste tydeliggør, at der i hans skoletid har været ansigt-til-ansigt-relationer, hvor det, der har handlet om hans personlige tro, ikke har fået mulighed for at udfolde sig. Lysten til at tale om tro har været der, men initiativet er udeblevet. Som teenager husker han, at tro ikke var noget, han kunne udfolde i skolen. Han beskriver, hvordan han blev aflæst som et barn fra en kristen familie af de andre børn, fordi hans sprog var anderledes; men han blev ikke spurgt direkte om dette.

En del børn vil sikkert kunne fortælle om lignende oplevelser. Som forældre er det oplagt at spørge sig selv, hvilken betydning disse erfaringer får for barnet, og hvordan det er muligt at støtte sit barn i sådanne situationer.

Den ældste af de to interviewpersoner har i stedet overvejelser om, hvordan hun kan tale om sin tro med en kammerat, der ikke forstår sig selv om troende. Dette kan ses som tegn på en tryk selvafrænsning i forhold til den anden og udtryk for en forankret tro, hvor den unge er på vej til at udvikle det, Fowler kalder en forbindende indre-styret tro.

De unges udsagn understreger, hvor vigtige gode fællesskaber er for børns og unges udvikling af en selvstændig tro. I de tidlige år er det kvaliteten af fællesskabet med omsorgsgivere senere er det lærere, andre voksne og fællesskab med jævnaldrende, der får en betydningsfuld plads og former de unge. Også i forhold til spørgsmål om tro.

TIL OVERVEJELSE ELLER SAMTALE:

- Hvad betyder det for barnet, hvis det ikke kan ”pakke sin tro ud” i de fællesskaber, det indgår i?
- Hvordan kan vi forstå de unges skelnen mellem troens udtryk og troens indhold?
- Hvilke refleksioner sætter de to unge i gang ift. hhv. hjemmets og jævnaldrendes betydning for udvikling af en selvstændig tro?
- Hvordan kan forældre på en sund måde støtte deres børn i at gennemleve den fjerde fase i Fowlers stadieteori, så de får plads til kritisk refleksion over det, de ukritisk har overtaget?

Afslutning

Denne artikel har reflekteret over spørgsmålet, hvordan børn og unge formes som mennesker med en tro af de fællesskaber, de indgår i. Indledningsvis blev betydningen af primære omsorgspersoner understreget sammen med en beskrivelse af, hvordan tryk tilknytning fremmer barnets evne til på en sund måde at adskille sig fra andre gennem selvafrænsning.

Dernæst har artiklen udfoldet, hvordan opdragelse må tilstræbe at være påvirkning med respekt. Gennem Bronfenbrenners økologiske udviklingsmodel tilbydes en optik til at forstå, hvad der er på spil for et barn, når de forskellige systemer, det indgår i, peger i forskellige retninger, og hvilken opgave der tilfalder de voksne i sådanne situationer.

Til slut har uddrag af interviews med to unge givet de-

res perspektiv en stemme ift. at forstå, hvordan vi formes som mennesker med en tro af de fællesskaber, vi indgår i. Gennem Fowlers stadieteori blev der givet et bud på, hvordan børn og unge kan udvikle sig gennem forskellige trosfaser fra en ydre-styret frem mod en indre-styret forbindelse til tro. Ikke mindst forældrenes støtte og forståelse i den fjerde, kritiske, refleksive fase, hvor de unge må gøre op med den ukritisk overtagne ydre-styrede tro, er afgørende for denne udvikling.

Artiklen tilstræber at vise, hvordan børn og unge formes og er dybt afhængige af de forskellige relationer og fællesskaber, de indgår i. Forældre har en afgørende rolle som omsorgspersoner og opdragere, og må udvikle et nænsomt blik for de udviklingsbetingede behov, barnet og den unge oplever gennem opvæksten. Det gælder også i relation til udviklingen af en personlig tro.

Noter

- 1 Miller, Patricia H. (2011): *Theories of Developmental Psychology*. Worths Publishers, 5. udgave, 4. oplag. New York.
- 2 <https://www.leksikon.org/art.php?n=5054>
- 3 Diderichsen, A.: *Børns omsorgsbehov - set gennem børns egne udtryk. Omsorg for de 2-3 årige*, bind 2. København: Danmarks Pædagogiske Institut (1991).
- 4 Socialebegreber.dk
- 5 Nygaard Christoffersen, M. (2011): *Invisible Child Maltreatment and Long-term Social Harm. A Social Psychological Study of PTSD based on National Samples. (03:2011)*
- 6 Killén, Kari (2010): *Omsorgssvigt. Det teoretiske grundlag*. 1. Gyldendals Bogklubber, 4. oplag. København.
- 7 Kempler, Walter (1986): *Oplevelsesorienteret familierapi. Nye Tider*. Akademisk Forlag, 2. udgave, 2. oplag.
- 8 http://www.kpi.dk/media/25278/16-4_dv_barnets_sunde_trosudvikling.pdf
- 9 Schousboe, Ivy: *Tilknytning*, kapitel, 13, p. 541 – 562. I: Karpatschhof og Katzenelson (2011): *Klassisk og moderne psykologisk teori*. Hans Reitzels Forlag, 2. udgave, 1. oplag. København.
- 10 Schibbye, Anne-Lise Løvlie (2010): *Relationer – Et dialektisk perspektiv på eksistential og psykodynamisk psykoterapi*. 2. udgave, 1. oplag. Akademisk forlag, København.
- 11 Pedersen, Carsten Hjorth (2007): *Påvirkning med respekt. Skoleliv fra intimisering til desertering*. Gyldendals Lærebibliotek. 1. udgave, 1. oplag. København.
- 12 http://www.kpi.dk/media/25278/16-4_dv_barnets_sunde_trosudvikling.pdf

Denne artikel er en ud af syv, som er skrevet for projektet *Børn i pluralisme*. De øvrige seks er:

- Andreas Østerlund Nielsen: *Vores børn lever i en pluralistisk verden – hvori består udfordringen?*
- Niels Jørn Fogh: *Samspil mellem kirke, kristent fællesskab og familie*
- Merete Holm Dalsgaard: *Forankring og dialog*
- Kurt Christensen: *Apologetik i børnehøjde*
- Carsten Hjorth Pedersen: *Hvad og hvordan svare på børns spørgsmål til den kristne tro?*
- Carsten Hjorth Pedersen: *Vi savner medvandrere, der vil tale om "the Word and the World"*

Alle syv artikler findes på www.kpi.dk/projekter/boern-i-pluralisme

